

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10978403>

I.M.MO‘MINOV AMIR TEMUR FAOLIYATIGA BAG‘ISHLANGAN RISOLASINING TARIXIY AHAMIYATI

Yadgarov Bekzod Shuxratovich

Alfraganus University

***Annotatsiya.** Tarixdan ma'lumki ajdodlarimiz biz yoshlarni kelajagimiz uchun yurtini qanday himoya qilish kerakligi haqida o'chmas iz qoldirganlar. Har bir xalqning o'z sardorlari, sarbonlari, alp bahodirlari, millatparvar, vatanparvar farzandlari – sulton podsholari bo'ladi. Shaxsiy manfaat, shon-shuhrat kabi unsurlarni keyingi o'rinlarga surib qo'yib, millatning dardiga darmon bo'lib yashaydilar. Bugungi eslab o'tadigan bobokalonimiz yurti uchun xattoki jonini fido qilishga ham tayyor tura olgan Amir Temurni eslab o'tamiz.*

***Kalit so'zlar:** Amir Temur, Jaxongir, Umarshayx, Mironshox, Shoxrux.*

ИСТОРИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ДИССЕССАЦИИ И.М. МУМИНОВА, ПОСВЯЩЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АМИРА ТЕМУРА

***Аннотация.** Наши предки, известные из истории, оставили неизгладимый след в том, как защитить нашу страну для нашего будущего. У каждого народа есть свои лидеры, сарбаны, альпа-баходыры, националисты, дети-патриоты – султаны, короли. Они живут как лекарство от боли нации, отодвигая на второй план личные интересы и славу.*

***Ключевые слова:** Амир Темур, Джахангир, Умаршейх, Мироншах, Шахруха.*

THE HISTORICAL SIGNIFICANCE OF I.M. MUMINOV'S THESIS DEDICATED TO THE ACTIVITY OF AMIR TEMUR

***Abstract.** Our ancestors, known from history, left an indelible mark on how to protect our country for our future. Every nation has its leaders, sarbans, alpa bahodirs, nationalists, patriotic children - sultans, kings. They live as a medicine for the pain of the nation, putting personal interests and fame to the next place.*

***Key words:** Amir Temur, Jaxhangir, Umarshaikh, Mironshakh, Shakhrukh.*

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ/ INTRODUCTION)

I.Mo‘minov o‘zining faoliyatida Amir Temur va temuriylar merosini o‘rganishga qo‘shgan hissasi alohida o‘rin tutadi. Akademiya I.Mo‘minov 1941-yilda uning „Alisher Navoiy — buyuk ma‘rifatparvar“ maqolasi e‘lon qilingan. Olimning tadqiqot mavzularidan biri Boburiylar Hindistonida yashagan Bedilning falsafiy merosi edi. 1957-yilda I.Mo‘minovning „Mirzo Bedilning falsafiy qarashlari“ nomli monografiyasi nashr etilgan. 1958-yilda O‘zbekiston SSRda Z.M.Bobur tavalludining 475 yilligiga bag‘ishlangan birinchi ilmiy anjumanning asosiy tashkilotchilaridan biri Ibrohim Mo‘minov bo‘lib, uning ochilishida so‘zga chiqqan. Samarqandning 2500 yilligi munosabati bilan I.Mo‘minov tashabbusi bilan professor H.Sulaymonov tomonidan „Boburnoma“ uchun miniatyuralar nashri tayyorlangan. 1960-yillarda temuriylar merosini umumiy o‘rganishga tobora ko‘proq e‘tibor bera boshlagan. 1964-yilda I.Mo‘minov tashabbusi bilan Samarqandda A.Jomiy tavalludining 550 yilligiga bag‘ishlangan viloyat konferensiyasi bo‘lib o‘tgan. 1965-yilda I.Mo‘minovning A.Jomiy falsafiy merosiga bag‘ishlangan maqolalari chop etiladi. 1967-yilda I.Mo‘minov Mirzo Ulug‘bek shogirdi, mutafakkir va astronom Ali Qushchi merosiga bag‘ishlangan maqolalar chop etgan. 1966-yil dekabr oyida shoir A.Navoiy tavalludining 525 yilligi nishonlanishi munosabati bilan O‘zbekiston fanlar akademiyasi olimlaridan iborat delegatsiya akademiklar I.M.Mo‘minov, T.N.Qori-Niyozov, V.Yu.Zohidov, H.Sulaymonovlar Afg‘onistonda bo‘lishgan. Delegatsiya a‘zolari o‘z sayohatlari davomida A.Navoiy vatani — Hirot shahri va uning diqqatga sazovor joylariga alohida e‘tibor qaratganlar. Bu yerda olim-tarixchi Fikri Saljuq, Hirot muzeyi direktori Muhammad Ali G‘avvos bilan uchrashib, A.Navoiy maqbarasini ziyorat qilganlar. So‘ngra I.M.Mo‘minov boshchiligidagi delegatsiya A. Navoiy ustoz A.Jomiy, mashhur dinshunos olim Xo‘ja Ansoriy, malika Gavharshod begim qabri, Sulton Husayn Boyqaro (1437—1506) o‘g‘illaridan biri qabri, qurilgan xonaqoni ziyorat qilgan. Shohrux (1405—1447) tomonidan va A.Navoiy hisobidan barpo etilgan xonaqoh. Delegatsiya a‘zolari G‘azni shahrida ham bo‘lib, Mahmud G‘aznaviy (998—1030) va uning avlodlari qabrlarini ziyorat qilganlar. I.M.Mo‘minovning tashabbusi bilan Hirot A.Navoiy muzeyini tashkil etish, kelgusida Afg‘onistondagi arxeologik ekspeditsiyalarga O‘zbekiston olimlarini jalb etish, Samarqand, Buxoro va Xivadagi tarixiy me‘moriy yodgorliklarni tiklash uchun Afg‘onistonning eng yaxshi restavratorlarini jalb etish, Afg‘oniston kutubxonalarida saqlanayotgan A.Navoiyning qo‘lyozma asarlarini izlash va o‘rganish uchun maxsus arxeografik ekspeditsiya tuzish bo‘yicha O‘zbekistondan yosh stajyor-restavratorlarni Afg‘onistonga yuborish ishlari tashkil qilingan. 1968-yil fevral oyida I.Mo‘minov tashabbusi bilan O‘zbekistonda A.Navoiy tavalludining 525 yilligi keng nishonlangan. 1968-yil iyul oyida

I.M.Mo‘minovning „O‘rta Osiyo tarixida Amir Temurning o‘rni va roli“ kitobi nashr etildi. Ayrim tarixchilarning tanqidiga qaramay, akademik Ya.G‘ulomov moskvalik tarixchilar guruhi ko‘magida I.Mo‘minov kitobining ayrim qoidalarini Sovet tarixiy ensiklopediyasida Temur haqidagi maqolasiga kiritgan. I.Mo‘minov tashabbusi bilan „Temur tuzuklari“ning faksimil nashri (Toshkent, Fan, 1968-yil) N.Ostroumov so‘zboshi bilan chop etilgan. Akademik Ya.G‘ulomov ko‘magida Temur saroyi va bog‘ majmualarini o‘rganish bo‘yicha arxeologik ekspeditsiyalar tashkil etilgan (qazish ishlari O‘. Alimov tomonidan olib borilgan). 1969-yil aprel oyida I.Mo‘minov tashabbusi bilan Toshkentda Mirzo Ulug‘bek tavalludining 575 yilligiga bag‘ishlangan yubiley ilmiy konferensiyasi bo‘lib o‘tgan. 1969-yil sentabrda I.Mo‘minov temuriylar davri san‘ati bo‘yicha UNESCO xalqaro simpoziumini tashkil etish tashabbuskori bo‘lgan (Samarqand, 1969). Rasmiy sovet tarix fanining 1449-yilda Mirzo Ulug‘bek rasadxonasi vafotidan so‘ng darhol vayron qilingani aytilgan pozitsiyasidan farqli o‘laroq, I.Mo‘minov rasadxona deyarli 1490-yillargacha ishlagan, degan fikrni ilgari surgan. I.Mo‘minov esa Samarqandda Mirzo Ulug‘bek haykali o‘rnatish tashabbusi bilan chiqqaan va shu bilan ustoz V.Vyatkin orzusini ro‘yobga chiqargan.

A.Temur, ko‘plab mashhur muxarrix ta‘kidlaganidek, ilmning qadriga yetadigan, uni rivojlantirishga astoydil bel bog‘lagan, dunyoning yetuk olimlari, tarixchilari bilan bimalol suhbatlasha oladigan donishmand hukmdor edi. Sohibqiron xonadonida farzandlar (shahzodalar, malikalar)ga ilm-fanning turli sohalaridan ko‘p saboqlar berilar, madrasalardatahsilolish davom ettirilardi.

1519-yilda Ulug‘bek Mirzoning nabirasi Ko‘chkunchixon topshirig‘i bilan mazkur «Zafarnoma» va Rashiduddin «Jome ut-tavorix» asarlari o‘zbek tiliga tarjima qilindi. Qolaversa, jahon adabiyotining buyuk namoyandalaridan hisoblangan Alisher Navoiyning ijodi, Lutfiy va Husayn Boyqaro she‘riyati, Qozizoda Rumiy va Ali Qushchi asarlari, Kamoliddin Behzodning durdona miniatyura rasmlari, Zahiriddin Muhammad Boburning bebaho «Boburnoma»si, go‘zal she‘riyati bilan mashhurdir.

Bugungi kunda, mustaqil O‘zbekiston sharoitida, tarixiy haqiqatni aytish imkoniyati vujudga kelganda quyidagi faktni alohida aytib o‘tish joizdir.

АБИЙОТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОДОЛОГИЯ/ METHODS)

Maqola umum qabul qilingan tarixiy metodlar - tarixiylik, qiyosiy-mantiqiy tahlil, ketma-ketlik, holislik, tizimlilik tamoyillari asosida yoritilgan bo‘lib, unda Amir Temur hayoti va yurishlari, qisqa qilib aytganda, Amir Temur tarixi manbalar asosida o‘rganilib tahlil qilindi va bobokalonimizni “Temur tuzuklari” kabi tarixiy manbalari yoritib berilgan.

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ/ RESULTS)

Ibrohim Mo‘minov shu xalqning farzandi bo‘lgani va o‘z davrining yetuk, fidoyi ilm ahllaridan bo‘lgani e’tiboridan oldingi olimlarni ishini shunchaki davom ettirib qo‘ymadi, balki muqobilarga murojaat qildi. Risolada ham asosan Sharafiddin Ali Yazdiyning “Zafarnoma”sidan, Kastiliya elchisi Rui Gonsales de Klavixoning “Esdaliklar”idan, ibn Arabshohning “Amir Temur tarixi” asaridan ko‘plab iqtiboslar keltirgan. O‘sha davr sovet o‘quvchisi, talabasi Temur deganda faqat bosqinchi, jallod, faqat va faqat vayronagarchilik bilan shug‘ullangan shaxsni tushungan. Mo‘g‘ullar istilosi natijasida xarob bo‘lgan navqiron Samarqandda, shonli Movarounnahrda yangi bir davrni boshlab berdi. Ya’ni Temur o‘zidan oldin o‘tganlarga nisbatan afzal hisoblanadigan yangiliklarni tadbiiq etdi. Ibrohim Mo‘minovning ilmiy faoliyatiga sho‘rolar mustabid tuzumi o‘z ta’sirini ko‘rsatgan bo‘lsada, biroq, uning tadqiqotlari markazida Sharq, xususan, Markaziy Osiyo xalqlarining ijtimoiy-falsafiyqamdailmiy-tabiiy fikrlari muammolari turganligi natijasida, alloma falsafaning o‘ta siyosiydashuvini ta’kidlab o‘tgan. U Navoiydan tortib, Ahmad Donishgacha bo‘lgan yirik mutafakkirlar ijodini tahlil kildi. Ayniqsa, Bedil ijodini chukur o‘rganib, uning merosini tushunishni ancha yengillashtirdi. Ibrohim Mo‘minovning «Amir Temurning O‘rta Osiyo tarixida tutgan o‘rni va roli» asari (1968), umuman Amir Temur shaxsini ilmiy o‘rganish tashabbusi bilan chiqishi olimning ilmiy jasorat va yuksak vatanparvarlik fazilatining yorqin ifodasi bo‘ldi. Olim G‘arb falsafasini, rus mutafakkirlari ijodini ham o‘rgandi. Gegel dialektikasining ratsional mag‘zini ko‘rsatib berdi. Ibrohim Mo‘minovning «Amir Temurning O‘rta Osiyo tarixida tutgan o‘rni va roli» nomli risolasi 1968 yili nashr etiladi. Risolada Temurning mustaqil markazlashgan davlat tuzish yo‘lidagi kurashi, Movarounnahrni birlashtirishdan manfaatdor bo‘lgan zodagonlar oqsuyaklar kabi kuchlar va birlashishga zid harakatlarga, o‘zaro urushlarga undovchilarga qarshi olib borilgan kurashlar haqida fikr boradi.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ/ DISCUSSION)

Temurning harbiy yurishlari, mamlakat osoyishtaligi, uning ijtimoiy-iqtisodiy va ma’naviy madaniy yuksalishi haqidagi ilmiy xulosalar bayon etiladi. Uning ilm-fan, ma’naviyat madaniyat sohasi vakillariga katta e’tibor bergani ham ta’kidlangan. Asarda keltirilganidek, Temur O‘rta Osiyoda shaharlarning qurilishiga, ilm-fan, din ahliga e’tibor berdi. Savdo-sotiq, hunarmandchilikka keng yo‘l ochdi, boshqa davlatlar bilan aloqalarni kengaytirdi, mamlakatni boshqarish uchun «Temur tuzuklari»ni yaratdi. Armiyani mustahkamladi, iqtisodiy va siyosiy baquvvat davlat tuzumini vujudga keltirdi, buyuk va jasur sarkarda, mohir davlat arbobi bo‘lib tanildi. Muallif ushbu risolani yaratishda Sharafiddin Ali Yazdiy, Alisher Navoiy, Zahiriddin

Muhammad Bobur, Hermann Vamberi asarlari, ispan elchisi Klavixoning kundaliklari va «Temur tuzuklari» kabi tarixiy manbalardan foydalanganligini ta’kidlagan. Shu o’rinda aytish kerak, I. Mo‘minov bir kun kelib Amir Temur nomi ulug‘ kishilar qatoridan joy olishiga ishongan va «siz ko‘rasiz, shunday vaqtlar keladiki, Amir Temurni ko‘klarga ko‘tarib, buyuk shaxs sifatida qadrlaydilar» deb ta’kidlagan. Qarangki, bugungi kunda ushbu orzular ro‘yobga chiqdi. Amir Temurning ulug‘vor va buyuk qadr-qimmatini o‘rniga qo‘yildi. Uni buyuk shaxs, vatanparvar, ilm-fan va madaniyat homiysi sifatida ta’rif eta boshladik, u biz orzu qilgandek, xalqning faxr iftixoriga aylandi.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ/ CONCLUSION)

Xulosa o‘rnida shuni aytish lozimki, buyuk sarkarda Amir Temurning davlat boshqaruv sohasida, hamda ichki va tashqi siyosatda amalga oshirgan islohotlari oz davrida uning saltanatini yanada mustahkam bolishiga olib kelgan. Hozirgi kunda kundan-kun gullab-yashnab borayotgan Mustaqil Ozbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan keng kolamli islohotlar ham davlat boshqaruv sohasida mamlakatimizning ertangi kuniga bo‘lgan ishonchni yanada mustahkamlab, buyuk davlat arbobi Amir Temur tajribasini chuqur organib, amalda buyuk bobolarimiz tajribasidan unumli foydalanilayotganining isbotidir. Bu esa xalqimiz kelajagi uchun adolatli turmush tarzi yaratib berish yo lida qilinayotgan say-harakatlarning samarasidir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES)

1. Azamat Ziyov. O‘zbek davlatchiligi tarixi.- Toshkent: Sharq, -2000.-365 b.
2. Temur tuzuklari. Ahmedov B. tahriri.- Toshkent: G‘afur G‘ulom, - 1991.-144 b.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “1996 yilni Amir Temur yili deb e’lon qilish to‘g‘risida”gi Farmoni. T.: 1995 yil 26 dekabr // Xalq so‘zi. 1995, 27 dekabr.
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “O‘zbekiston Fanlar Akademiyasi Tarix instituti faoliyatini takomillashtirish to‘g‘risida”gi qarori. Toshkent. 1998 yil 27 iyul // Xalq so‘zi. 1998, 28 iyul.